

Програма тренінгу:
‘Механізми правосуддя перехідного періоду та права
людини в конфліктних і постконфліктних ситуаціях’,
Сараєво, 5 - 13 грудня 2015 р.

**Тексти (і витяги з текстів) для розуміння
контексту окремих сесій Програми
і прикладів**

Підготувала:
Нейра Нуна Ченгіч

Перекладено і скопійовано виключно з освітньою метою організації Мирової академії

Концепція Правосуддя Перехідного періоду

Поняття, як таке, набуло широкого визнання після політичних змін в Латинській Америці та Східній Європі в кінці 1980-их на початку 1990-их¹. Популярність цього підходу базувалась на необхідності вирішення систематичних зловживань з боку колишніх режимів, але без зміни політики, яка була під загрозою (Міжнародний центр правосуддя перехідного періоду, 2009).

З того часу правосуддя перехідного періоду стало широко обговорюватись в академічних колах, між практиками, в різних ООН документах та серед активістів головного співробітника з питань безпеки. Загальне визначення, що використовується звучить так: «правосуддя перехідного періоду – це набір судових та несудових механізмів, які ініціюють процес зіткнення з минулим суспільства, із спадком масових порушень людських прав». Механізми які використовуються, охоплюють індивідуальні переслідування на обидвох рівнях: національному та міжнародному, різноманітні форми ініціатив «констатації істини», такі як комісії із встановлення правди та органи дізнання, комплексні програми з відшкодування збитків, які можуть включати фінансові компенсації, повернення майна або працевлаштування, так само як і символічні типи репарацій, як от наприклад, публічне вибачення, перейменування вулиць чи заходи увічнення. Механізми перехідного правосуддя також включають інституційні реформи, такі як встановлення вето, а також прийняття нових законів чи реформ до вже існуючих, скасування організацій чи установ, чи створення нових.²

Правове підґрунтя для цієї концепції можна датувати 1988 роком, коли було прийняте рішення Міжамериканського суду з прав людини у справі Веласкеса Родрігеса проти Гондурасу (*Velásquez Rodríguez v. Honduras*).³ Суд встановив, що всі держави мають п'ять фундаментальних обов'язків, коли йдеться про права людини: вживати виважених заходів для запобігання порушень прав людини, проводити серйозне розслідування порушень, коли вони відбуваються, ідентифікувати як жертв, так і тих, хто відповідальний за це порушення; забезпечити відповідне покарання тих, хто винен у порушенні, та забезпечити відшкодування жертвам правопорушень. Рішення цього Суду згодом підтвердили своїм рішенням Європейський суд з прав людини та різні документи ООН, такі як доповідь Генерального Секретаря про панування права і перехідного правосуддя в час конфлікту та в пост-конфліктному суспільстві у 2004. (Поповіч Д 2009: 22-23).

Ці обов'язки були покладені на чотири базових елементи перехідного правосуддя :

- Кримінальне судочинство
- Констатація Істини (Truth-telling)
- Відшкодування
- Інституційні реформи

¹ Слід зазначити, що елементи правосуддя перехідного періоду вживалися вже після II Світової війни, в Нюрнберзькому та Токійському процесі, програма з відшкодування збитків жертвам нацистського режиму, денацифікація процесів і так далі.

² Для подальшого читання див. доповідь Генерального Секретаря про верховенство права і правосуддя перехідного періоду в конфліктних і пост-конфліктних суспільствах (S/2004/616); Крітц Н. (ред.) Перехідне правосуддя: Як зароджуються демократії враховуючи попередні режими. *Вашингтон, округ Колумбія: US Institute for Peace Press*, 1995; Веб сторінка Міжнародного центру правосуддя перехідного періоду www.ictj.org.

³ Можна знайти на http://www1.umn.edu/humanrts/iachr/b_11_12d.htm

Чотири елементи практично і концептуально взаємопов'язані. Найчастіше, суспільства, що виходять з насильницького періоду, які використовують перехідні правові механізми поєднують деякі або всі механізми. Рашида Манджо відзначає, що правосуддя перехідного періоду не є самоціллю, а скоріше, засобом зміни «в реальності» - (інтерв'ю 2014-06-28). Маючи це на увазі, країни які перебувають в процесі концептуалізації механізмів перехідного правосуддя, повинні розуміти, що не існує готових рецептів для успішного застосування перехідного правосуддя – механізми повинні ретельно плануватись, ставитись у відповідний контекст і підлаштовуватись під ситуацію в конкретній країні.

2.1 Кримінальне правосуддя

Кримінальне правосуддя є одним із центральних елементів правосуддя перехідного періоду і спрямоване на переслідування військових злочинців та забезпечення права на встановлення істини та реабілітацію жертв конфлікту. Воно має на меті зміцнити верховенство закону, припинити безкарність та відновити довіру чи впевненість у тому, що судові установи переслідують винних, демонструючи таким чином, що перед законом усі рівні.⁴ Всі держави зобов'язані переслідувати злочинні дії та санкціонувати їх відповідно до національного та міжнародного права, таких як воєнні злочини, злочини проти людства/людяності (crimes against humanity) та геноцид.

Кримінальне переслідування злочинців залишається ключовою вимогою жертв (www.ictj.org). Це тягне за собою кримінальне переслідування тих, хто порушує права людини чинячи звірства, незалежно від того чи йдеться про керівників держави чи про окремих громадян, з надією що сам процес і покарання винних відмежує стару і нову владу. (Крітц Н., 1995: xxxi). Розслідуючи і караючи винних, суспільство сигналізує про те, що порушення прав людини не допускається у «новому» суспільстві. Крім того, основне завдання цього механізму – забезпечення визнання жертв, яким завдали шкоди, та визнання їх правовласниками. (де Гріфф, 2012: paragraph 31).

Однак, при кримінальному переслідуванні відповідальних осіб, йдеться не тільки про карне правосуддя. Судові процеси також використовуються як засіб утвердження норм та цінностей, яких потрібно дотримуватись; в іншому випадку це призводить до санкцій. Вони також допомагають в процесі відновлення довіри між громадянами та державою, демонструючи, що порушення мають нульовий рівень толерантності, а ті, чий права були порушені будуть захищені та реабілітовані з відновленою гідністю (ван Зил, 2005:210).

Для досягнення цих цілей, механізм кримінального правосуддя повинен відображати потреби та очікування жертв. Це вимагає розуміння того, що справедливість не може бути досягнута виключно через покарання винних. Правосуддя та відповідальність вимагають сприятливого середовища, тобто середовища, яке ввело в дію елементи соціальної, культурної та економічної справедливості, так щоб жертви могли мати доступ до формальних механізмів правосуддя. Це вимагає доступу до охорони здоров'я, безпеку для свідків, пошук зниклих безвісти, можливість здобуття освіти та працевлаштування

⁴ Для подальшого поглибленого читання про цей механізм відвідайте Міжнародний центр правосуддя перехідного періоду на www.ictj.org. також дивитись УВКООН з прав людини Посібник з верховенства права в конфліктних та постконфліктних ситуаціях/державо-прокурорські ініціативи; де Гріфф, Пабло (2012). Доповідь спец. Доповідача про поширення правди, праведності, репарації та гарантії неповторення. Генеральна Асамблея ООН, Резолюція ради з прав людини. A/HRC/21/46; Доповідь Генерального секретаря про верховенство права і правосуддя перехідного періоду в конфліктних і постконфліктних суспільствах (S/2004/616);

для жертв та їхніх дітей, перевірки державних службовців, які брали участь або сприяли порушенням, компенсації постраждалим за завдану шкоду і т.д.

Крім того, в ситуаціях, масових та систематичних порушень, судове переслідування може бути лише частковим рішенням, оскільки переважна більшість жертв та злочинців(порушників)в масових злочинах ніколи не зустрінуть справедливості в суді з різних причин, тому необхідно доповнити судове переслідування трьома іншими механізмами, для того, щоб судове переслідування досягнуло повного потенціалу. (ван Зил , 2005:210).

2.2 Констатація істини /Truth-telling/⁵

Право на істину про порушення, які відбулися, є однією з частин в галузі прав людини і невід'ємним та самостійним правом, що тісно пов'язане із зобов'язанням держави захищати та гарантувати права людини, проводити ефективні розслідування і гарантувати ефективні засоби правового захисту та компенсації (Управління Верховного комісара з прав людини, 2006с:4).

Репресивні режими, або ті, які виходять переможцями з насильницьких конфліктів, багато разів переписували історію. Іноді основні політичні актори та лідери вірили, що найкраще «забути про минуле, а замість того зосередитися на майбутньому». В багатьох випадках такі заяви базуються на особистих інтересах керівників, бо їхня позиція залишається під загрозою, якщо відкриється правда. Право на істину має індивідуальний та громадський вимір, і тому не повинне підлягати обмеженням. Держави зобов'язані розслідувати твердження про порушення прав, при цьому необхідно виявити як жертв, так і винних, і забезпечити, щоб документація про порушення була захищена і доступна. (Поповіч, Д., 2009:27). Вивчення істини про минуле може навіть допомогти дійти згоди щодо їхнього страждання, або хоча б краще зрозуміти події, які привели до грубих порушень прав людини, в той час коли суспільство в цілому допомагає в процесі примирення.

Через ініціативи оприлюднення істини суспільство може встановити факти про грубі порушення прав людини, та порушення міжнародного гуманітарного закону, в тому числі факти про політичні та соціальні обставини, які привели до порушень; сприяти реалізації прав жертв, інформувати громадськість та забезпечити визнання порушень, які мали місце, і нарешті зробити свій внесок для неповторення / запобігання порушення прав людини. Оприлюднення істини, як механізм, має різні форми, деякі з них: розсекречення архівів, розслідування тих, які зникли та пропали безвісти, встановлення різних форм органів дізнання з залученням комісій по встановленню істини truth commissions і т.д. (www.ictj.org).

⁵ Для додаткового читання див. де Гріфф, Пабло (2012). Доповідь спеціального доповідача з питання про заохочення істини, справедливості, відшкодування збитку та гарантії неповторення Генеральна Асамблея ООН, Резолюція Ради з прав людини A/HRC/21/46; Несіах, Васукі та ін.. (2006). *Комісії з встановлення істини та Рід: Принципи, Політика та Процедури. Міжнародний центр правосуддя перехідного правосуддя.*; Управління Верховного Комісара ООН з Прав Людини (2006b). *Верховенство закону набір інструментів для конфліктних та пост-конфліктних країн. Комісія з встановлення істини. Організація Об'єднаних Націй Нью-Йорк та Женева; Управління Верховного комісара ООН з Прав Людини (2006с).дослідження про право на істину. E/CN.4/2006/91.*

2.3 Відшкодування (включаючи зусилля увічнення)⁶

Відповідно до міжнародних законів, держава зобов'язана забезпечити відшкодування жертвам у випадках серйозних порушень прав людини та порушеннях міжнародного гуманітарного права. Мета відшкодування в тому щоб компенсувати шкоду, яка була вчинена порушеннями і забезпечити компенсацію за страждання через публічне визнання жертв правовласниками, які мають право на відшкодування збитку.

Відповідно до Основних принципів та положень ООН, що стосуються захисту права та відшкодування Жертвам Грубих Порушень міжнародних норм в галузі прав людини і серйозних порушень міжнародного права⁷ відшкодування /репарації повинні включати наступні форми: реституцію (відновлення первісного правового положення), компенсацію, задоволення та гарантію неповторення (*non-repetition). **Реституція** спрямована на відновлення постраждалих до вихідної ситуації, тобто до порушення і включає відновлення свободи, користування правами людини, ідентичності (identity), сімейного життя та громадськості, повернення на попереднє місце проживання, відновлення місця праці і повернення майна; **Компенсація** повинна бути забезпечена відповідно до економічної оцінки збитків, включаючи фізичний та моральний збиток, втрату можливості (роботу, освіту, соціальні пільги), матеріальну шкоду чи втрати заробітку, моральні збитки, витрати, які необхідні для юридичної чи експертної допомоги, медичних, психологічних чи соціальних послуг; **Реабілітація** включає медичну та психологічну допомогу, так само як і юридичні та соціальні послуги; **Задоволення** означає закінчення порушення, перевірку фактів та розкриття істини, пошук місцезнаходження зниклих та вбитих, відновлення гідності жертв шляхом офіційної заяви або судового рішення, публічного вибачення, судового переслідування винних, вшанування та данина жертвам, точний опис порушення, які сталися, в навчальних матеріалах на всіх рівнях; **Гарантія неповторення** включає ефективне управління військовими силами та силами безпеки, зміцнення незалежності судової системи, захист правозахисників та інших фахівців, які працюють з жертвами (юристи, медики, фахівці зі сфери охорони здоров'я) та тих які працюють в засобах масової інформації, безперервна освіта з питань прав людини та заохочення до дотримання кодексів поведінки державними службовцями, поширення механізмів попередження та контроль соціальних конфліктів та постанов, виправлень та реформи законів.

Комплексна спадщина минулого вимагає вжиття додаткових заходів для того, щоб створити колективну пам'ять про події минулого. Зусилля спрямовані на увічнення і збереження в суспільній пам'яті, підняття свідомості про минуле і є життєво важливим компонентом підходів правосуддя перехідного періоду. Увічнення ініціативи може включати пам'ятники, місця та музеї, перейменування вулиць, відзначення пам'ятних днів і т.д. МЦППП ІСТJ відзначає, що громадські пам'ятники створюють простір для людей для вивчення фактів, дискусії та пам'яті про події. Ініціативи увіковічення є важливим

⁶ Для додаткового ознайомлення, див. де Гріфф, Пабло 2012 Доповідь спеціального доповідача з питань заохочення істини, справедливості та відшкодування збитку та гарантії неповторення, Чинкін, Крістіна Захист пост-конфліктних економічних, соціальних та культурних прав; Генеральна Асамблея ООН Резолюція з прав людини A/HRC/21/46; Крітч, Нейл, Й (1995) Правосуддя перехідного періоду – як зародження демократії розраховується з попередніми режимами. Частина II, Країнознавство, *США Інститут Мирної Преси, Вашингтон*, Манджо Рашида (2010) Промоція та Захист прав людини, цивільних, політичних, економічних, соціальних, культурних прав включаючи право на розвиток, Генеральна Асамблея ООН, Рада з прав людини, A/HRC/14/22.; Орентлічер, Діана (2005), Заохочення та Захист прав людини – безкарність, Доповідь незалежного експерта з доповненнями *Звідні принципи щодо боротьби з безкарністю*, E/CN.4/2005/102/Add.1.; Рубіо-Марін, Рут. (2008) Що сталося з жінками? Стаття та Репарації за Порушення прав людини *Наукова Рада соціальних досліджень, Нью-Йорк, Генеральна асамблея Організації Об'єднаних Націй* 60/147 (2006). Основні принципи та керівні положення, що стосуються права на відшкодування та репарацію жертвам серйозних порушень міжнародного гуманітарного права.

⁷ Резолюція 60/147 (2006).

додатковим елементом іншого механізму, «вони прагнуть протистояти спадщині жорстокості, спираючись на уявлення про минуле, щоб вивчити лекцію про демократичне суспільство і права людини. Вони в першу чергу стають інструментами освіти в галузі прав людини в найширшому сенсі, поєднуючи громадське мистецтво, громадський простір і силу пам'яті, для того щоб побудувати краще суспільство в майбутньому» (Bickford, 2009:5-6).

2.4 інституційні реформи⁸

Суспільства, які виходять з насильницьких періодів, повинні мати справу з тими інституціями та організаціями, які або брали участь там, де відбувались порушення прав людини. Політична еліта, яка виводить країну з жорстокого періоду, несе відповідальність докорінних змін, що іноді включають скасування тих установ та організацій, в спробі відновлення верховенства закону та довіри громадян до здатності держав функціонувати прозоро і ефективно, поважаючи права громадян. (ван Зил, 2005:211-212).

Інституційні реформи, як правило, призводять до реформ сектору безпеки, правоохоронних органів, судового сектору, тому що ці установи найчастіше або безпосередньо брали участь в порушенні прав людини або в свій час робили дуже мало для того, щоб зупинити порушення. З часом механізм розвивався, охоплюючи ширші правові та конституційні реформи в інших секторах, як от засобах масової інформації або в освітньому секторі. *Перевірка*, процес оцінювання індивідуальної цілісності та придатності до займання громадських посад, став одним з важливих інструментів для цього механізму. Цей інструмент спрямовано на відбір державних службовців чи кандидатів на посаду, для того щоб визначити чи були вони залучені до порушення прав людини. (Даті Р. 2007:17).

Мета механізму полягає в тому, щоб відсторонити осіб, які винні в порушеннях прав людини та в злочинах проти людства, з державних установ, і таким чином відновлюється довіра до них, а також таким чином визнаються жертви як правовласники.

Огляд відповідної міжнародної правової бази

Нормативна база для просування механізмів правосуддя перехідного періоду становить чотири стовпи сучасної міжнародної правової системи – міжнародне право в галузі прав людини, міжнародне гуманітарне право, міжнародне кримінальне право, та міжнародне право біженців. Механізми правосуддя перехідного періоду ґрунтуються на наступних «правах»:⁹

⁸ Для додаткового читання Маєр –Рієх, Аександер та де Гріфф, Пабло (2007). *Правосуддя, як Профілактика, перевірка державних службовців в перехідному суспільстві Наукова Рада Соціальних досліджень, Нью-Йорк Управління Верховного Комісара ООН з питань прав людини* (2006). Верховенство закону набір інструментів для конфліктних та пост-конфліктних держав, перевірка та оперативні рамки. ООН Нью-Йорк та Женева; Управління Верховного комісара ООН з питань прав людини, та www.ictj.org

⁹ Для отримання більш детальної інформації, див. доповідь Генерального секретаря з питань верховенства права та правосуддя перехідного періоду в конфліктних і пост-конфліктних суспільствах S/2004/616; Основні принципи та керівні положення, що стосуються права на правовий захист і відшкодування збитку для жертв грубих порушень міжнародних норм в області прав людини і серйозних порушень міжнародного гуманітарного права; 60/147 (2006); та E/CN.4/2005/102/Add.1.

- **Право на правосуддя**, зокрема, закріплено Міжнародним Пактом про цивільні та політичні права (ст.2),¹⁰ Конвенція проти Тортур та іншого жорстокого, нелюдського поводження з приниженням гідності та покаранням (ст. 4, 5, 7 and 12),¹¹ Міжнародна Конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень (ст. 3, 6, 7 та 11);¹²
- **Право на правду** закріплено, зокрема, Міжнародним пактом про громадянські та політичні права (ст. 2), Міжнародна Конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень (ст. 24);
- **Правова основа для права на відшкодування** закріплено в Загальній Декларації з прав людини (ст.8), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (ст. 2), Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (ст. 6),¹³ Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження та покарання (ст.14), Конвенція про права дитини (ст. 39);¹⁴ Гаазька конвенція про закони і звичаї сухопутної війни 1907 (ст. 3); Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 (ст.91); та Римський статут Міжнародного кримінального суду (ст. 68 та 75);
- **Гарантію неповторення /** закріплено в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (ст. 2), Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження і покарання (ст. 2), і Міжнародній конвенції про захист всіх осіб від насильницьких зникнень (ст. 23).

Основні принципи та керівні положення, що стосуються прав на правовий захист і відшкодування збитку жертвам грубих порушень міжнародних норм в області прав людини і серйозних порушень міжнародного гуманітарного права.

У 2006 році Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй прийняла Основні принципи та керівні положення, що стосуються права на правовий захист і відшкодування збитку жертвам грубих порушень міжнародних норм в області прав людини і серйозних порушень міжнародного гуманітарного права¹⁵ (далі Головні принципи). Основні принципи забезпечують основу для зобов'язань держав щодо серйозних порушень міжнародного права а галузі прав людини та міжнародного гуманітарного права. Генеральна Асамблея в своїй резолюції також підкреслює, що Основні Принципи "не спричиняють нових міжнародних чи вітчизняних правових зобов'язань, натомість визначають механізми, модулі, процедури та методи впровадження існуючих юридичних зобов'язань відповідно до міжнародного права в галузі прав людини та міжнародного гуманітарного права" (Резолюція 60/147, сторінка 3).

Основним обов'язком, як зазначено в Основних принципах, є обов'язок поважати, забезпечувати повагу й здійснювати міжнародні норми в галузі прав людини і міжнародного гуманітарного права. Якщо держави досі цього не забезпечили, вони зобов'язані зробити так, щоб їхнє внутрішнє законодавство відповідало їхнім правовим зобов'язанням, за допомогою включення міжнародного права в галузі прав людини і гуманітарного права у своєму внутрішньому законодавстві; прийняття відповідних законодавчих і адміністративних процедур для справедливого, ефективного та оперативного доступу до правосуддя; забезпечення адекватних, ефективних, швидких і належних засобів правового захисту, у тому числі відшкодування; та забезпечення захисту жертв відповідно до внутрішнього законодавства на тому ж рівні, як того вимагають міжнародні зобов'язання (див. там же стор 4).

¹⁰ Ємен ратифікував конвенцію 9 лютого 1987 року вступом.

¹¹ Ємен ратифікував конвенцію 5 листопада 1991 вступом

¹² Не ратифікована Єменом

¹³ Ємен ратифікував конвенцію 18 жовтня 1972 року, вступом, з утриманням щодо кількох статей 5 (c) and article 5 (d) (iv), (vi) and (vii).

¹⁴ Ємен ратифікував конвенцію 1 травня 1991 року

¹⁵ Резолюція 60/147 (2006).

Зобов'язання поважати, забезпечувати повагу і здійснювати міжнародні норми в галузі прав людини і міжнародного гуманітарного права включають відповідні профілактичні заходи проти насильства; розслідування і судове переслідування передбачуваних винуватців; надання доступу до правосуддя жертвам незалежно від того, ким може бути злочинець; та надання ефективних засобів правового захисту, у тому числі відшкодування жертвам (там же. стор 4-5).

Відповідно до Основних принципів прав жертв засіб судового захисту включає :

- **Рівноправний та ефективний доступ до правосуддя** – як це передбачено міжнародним правом або за допомогою інших доступних засобів, які є можливими через внутрішні адміністративні та інші органи, механізми умови та процедури;
- **Адекватне, ефективне і швидке відшкодування шкоди постраждалим** – відшкодування повинні бути пропорційними до шкоди потерпілого, що надаються потерпілим через дії чи бездіяльність держави або іншого суб'єкту, та включає наступне: реституцію, компенсацію, задоволення, гарантію про те, що подія не повториться.
 - *Реституція* має на меті відновити жертв до первісного положення, до того, як відбулося порушення і включає відновлення свободи, користування правами людини, особистості, сімейного життя та громадянства, повернення на місце попереднього проживання та відновлення на місці роботи та повернення майна.
 - *Компенсація* повинна передбачатися економічну оцінку збитків, включаючи фізичну та моральну шкоду, втрату можливостей (працевлаштування, освіти соціальної допомоги), матеріального збитку, чи втрату заробітку, моральної шкоди, витрат які пов'язані з правовою або експертною допомогою, ліками, медичним обслуговуванням, психологічними чи соціальними послугами
 - *Реабілітація* включає медичну та психологічну турботу, як юридичні і соціальні послуги
 - *Задоволення* – зупинення порушень, перевірка фактів і розкриття істини, пошук місцезнаходження зниклих та вбитих, відновлення гідності жертв шляхом офіційної заяви або судового рішення, публічні вибачення, переслідування злочинців, вшанування та данина жертвам, точний опис порушень, які відбувались в навчальних матеріалах на всіх рівнях
 - *Гарантії неповторення* – ефективний контроль військових сил та сил безпеки, зміцнення незалежної судової системи, захист правозахисників та інших фахівців, що працюють з жертвами, таких як юридичні, медичні, медико-санітарні працівники, та працівники з засобів масової інформації, безперервна освіта з питань прав людини, та заохочення до дотримання кодексів поведінки державними службовцями, поширення механізмів попередження та контроль соціальних конфліктів та постанов, виправлень та реформи законів.
- **Доступ до правдивої інформації, що стосується порушень та репараційні механізми** - механізми для інформування широкої громадськості та жертв грубих порушень міжнародного права в галузі прав людини і серйозних порушень міжнародного гуманітарного права про права та доступні засоби правового захисту.

"Жертвами є особи які окремо або в сукупності зазнали шкоди, в тому числі фізичної чи моральної травми, матеріальних збитків або суттєвого обмеження основних прав людини в результаті дій або бездіяльності, що є грубим порушенням міжнародних норм у галузі прав людини або є серйозним порушенням міжнародного гуманітарного права. Де це доречно, і відповідно до внутрішнього законодавства, термін «жертва» охоплює членів вузької родини, або безпосередніх утриманців жертви, та осіб яким завдано шкоду при спробі надання допомоги жертвам, які знаходяться в тяжкому становищі, або запобігти віктимізацію»
ООН Резолюція 60/147 2006

<https://www1.umn.edu/humanrts/russian/instree/Rres60-147.html>

Основные принципы и руководящие положения, касающиеся права на правовую защиту и возмещение ущерба для жертв грубых нарушений международных норм в области прав человека и серьезных нарушений международного гуманитарного права, резолюция Генеральной Ассамблеи A/RES/60/147 от 16 декабря 2005 г.

Генеральная Ассамблея,

руководствуясь Уставом Организации Объединенных Наций, Всеобщей декларацией прав человека 1, Международными пактами о правах человека 2 и другими соответствующими договорами по правам человека, а также Венской декларацией и Программой действий 3,

вновь подтверждая важное значение систематического и тщательного рассмотрения на национальном и международном уровнях вопроса о средствах правовой защиты и возмещении ущерба для жертв грубых нарушений международных норм в области прав человека и серьезных нарушений международного гуманитарного права, признавая, что, уважая право жертв на использование средств правовой защиты и возмещение ущерба, международное сообщество поддерживает в жертвах, лицах, оставшихся в живых, и в будущих поколениях людей чувство веры и вновь подтверждает международное право в этой области,

напоминая о принятии Основных принципов и руководящих положений, касающихся права на правовую защиту и возмещение ущерба для жертв грубых нарушений международных норм в области прав человека и серьезных нарушений международного гуманитарного права Комиссией по правам человека в ее резолюции 2005/35 от 19 апреля 2005 года 4 и Экономическим и Социальным Советом в его резолюции 2005/30 от 25 июля 2005 года, в которой Совет рекомендовал Генеральной Ассамблее принять Основные принципы и руководящие положения,

1. принимает Основные принципы и руководящие положения, касающиеся права на правовую защиту и возмещение ущерба для жертв грубых нарушений международных норм в области прав человека и серьезных нарушений международного гуманитарного права, содержащиеся в приложении к настоящей резолюции;
2. рекомендует государствам принимать во внимание Основные принципы и руководящие положения, содействовать их соблюдению и довести их до сведения персонала исполнительных органов правительства, в частности сотрудников правоохранительных учреждений и вооруженных сил и служб безопасности, законодательных органов, судебных органов, потерпевших и их представителей, правозащитников и адвокатов, средств массовой информации и общественности в целом;
3. просит Генерального секретаря принять меры для обеспечения максимально широкого распространения Основных принципов и руководящих положений на всех официальных языках Организации Объединенных Наций, в том числе путем передачи их правительствам и межправительственным и неправительственным организациям и включения Основных принципов и руководящих положений в издание Организации Объединенных Наций «Права человека: сборник международных договоров».

64-е пленарное заседание,
16 декабря 2005 года

Приложение

Основные принципы и руководящие положения, касающиеся права на правовую защиту и возмещение ущерба для жертв грубых нарушений международных норм в области прав человека и серьезных нарушений международного гуманитарного права

Преамбула

Генеральная Ассамблея,

ссылаясь на положения, обеспечивающие право на правовую защиту для жертв нарушений международных норм в области прав человека, которые содержатся во многих международных договорах, в частности в статье 8 Всеобщей декларации прав человека 1, статье 2 Международного пакта о гражданских и политических правах 2, статье 6 Международной конвенции о ликвидации всех форм расовой дискриминации 5, статье 14 Конвенции против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания 6, статье 39 Конвенции о правах ребенка 7, и в области международного гуманитарного права, которые содержатся в статье 3 Гаагской конвенции о законах и обычаях ведения войны на суше (Конвенция IV) от 18 октября 1907 года 8, статье 91 Дополнительного протокола к Женевским конвенциям от 12 августа 1949 года, касающегося защиты жертв международных вооруженных конфликтов (Протокол I) от 8 июня 1977 года 9, а также в статьях 68 и 75 Римского статута Международного уголовного суда 10,

ссылаясь на положения, обеспечивающие право на правовую защиту для жертв нарушений международных норм в области прав человека, которые содержатся в региональных конвенциях, в частности в статье 7 Африканской хартии прав человека и народов 11, статье 25 Американской конвенции о правах человека 12 и статье 13 Конвенции о защите прав человека и основных свобод 13,

ссылаясь на Декларацию основных принципов правосудия для жертв преступлений и злоупотребления властью, ставшую итогом обсуждений на седьмом Конгрессе Организации Объединенных Наций по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями, а также на резолюцию 40/34 Генеральной Ассамблеи от 29 ноября 1985 года, в которой она приняла рекомендованный Конгрессом текст,

вновь подтверждая принципы, провозглашенные в Декларации основных принципов правосудия для жертв преступлений и злоупотребления властью, в том числе принципы, в соответствии с которыми к жертвам следует относиться с состраданием и уважать их достоинство, в полной мере уважать их право на доступ к механизмам правосудия и восстановления в правах и следует содействовать созданию, укреплению и расширению национальных компенсационных фондов для жертв, а также оперативной разработке соответствующих прав и средств правовой защиты для жертв,

отмечая, что Римский статут Международного уголовного суда требует установления «принципов, касающихся возмещения ущерба потерпевшим или в отношении потерпевших, включая реституцию, компенсацию и реабилитацию», требует от Ассамблеи государств-участников учредить целевой фонд в интересах защиты потерпевших от преступлений, подпадающих под юрисдикцию Суда, и семей таких потерпевших, и уполномочивает Суд на принятие мер «по защите безопасности, физического и психического благополучия, достоинства и неприкосновенности личной жизни потерпевших» и разрешает участвовать

жертвам во всех «стадиях судебного разбирательства, которое Суд сочтет для этого подходящим»,

подтверждая, что Основные принципы и руководящие положения, содержащиеся в настоящем документе, касаются грубых нарушений международных норм в области прав человека и серьезных нарушений международного гуманитарного права, которые в силу их серьезности, представляют собой оскорбление человеческого достоинства,

подчеркивая, что Основные принципы и руководящие положения, содержащиеся в настоящем документе, не создают новых международных или внутренних правовых обязательств, а определяют механизмы, формы, процедуры и методы осуществления имеющихся правовых обязательств в соответствии с международными нормами в области прав человека и международного гуманитарного права, которые дополняют друга, хотя и различны по охватываемым ими нормам,

напоминая, что международное право содержит обязательство преследовать в судебном порядке виновных в совершении определенных международных преступлений согласно международным обязательствам государств и требованиям национального законодательства или в соответствии с применимыми статутами международных судебных органов и что обязанность преследовать виновных укрепляет международно-правовые обязательства, которые должны исполняться в соответствии с национальными законодательными требованиями и процедурами, и поддерживает концепцию взаимодополняемости,

отмечая, что современные формы виктимизации, хотя и направленные главным образом против отдельных лиц, могут, тем не менее, быть также направлены против групп лиц, которые становятся коллективной мишенью,

признавая, что, уважая право жертв на использование средств правовой защиты и возмещение ущерба, международное сообщество поддерживает в жертвах, лицах, оставшихся в живых, и в будущих поколениях людей чувство веры и вновь подтверждает международно-правовые принципы подотчетности, справедливости и верховенства права,

будучи убеждена в том, что, избирая подход, ориентированный на интересы жертв, международное сообщество подтверждает свою человеческую солидарность с жертвами нарушений международного права, в том числе нарушений международных норм в области прав человека и международного гуманитарного права, а также с человечеством в целом, в соответствии с нижеследующими Основными принципами и руководящими положениями,

утверждает следующие Основные принципы и руководящие положения:

I. Обязательство уважать, обеспечивать уважение и осуществлять международные нормы в области прав человека и международного гуманитарного права

1. Обязательство уважать, обеспечивать уважение и осуществлять международные нормы в области прав человека и международного гуманитарного права, предусмотренное соответствующими сводами норм, вытекает из:

- a) договоров, стороной которых является государство;
- b) обычного международного права;
- c) национального законодательства каждого государства.

2. Государства, если они еще не сделали этого, должны, согласно требованиям международного права, обеспечить соответствие своего национального законодательства их международно-правовым обязательствам посредством:

- a) включения международных норм в области прав человека и международного гуманитарного права в их национальное законодательство или их применения иным образом в рамках их национальной правовой системы;
- b) принятия надлежащих эффективных законодательных и административных процедур и других соответствующих мер, обеспечивающих на справедливых условиях эффективный и незамедлительный доступ к правосудию;
- c) обеспечения адекватных, эффективных, быстрых и надлежащих средств правовой защиты, включая возмещение ущерба, которые определяются ниже;
- d) создания гарантии того, чтобы их национальное законодательство обеспечивало по меньшей мере такой же уровень защиты жертв, какой предусмотрен их международными обязательствами.

II. Сфера действия обязательства

3. Обязательство уважать, обеспечивать уважение и осуществлять международные нормы в области прав человека и международного гуманитарного права, как это предусмотрено соответствующими сводами норм, включает, в частности, обязанность:

- a) принимать соответствующие законодательные и административные, а также иные надлежащие меры для предотвращения нарушений;
- b) проводить эффективные, незамедлительные, тщательные и беспристрастные расследования по фактам нарушений и, когда это целесообразно, принимать меры против предполагаемых виновников в соответствии с нормами национального законодательства и международного права;
- c) обеспечивать тем, кто утверждает, что стал жертвой нарушения прав человека или гуманитарного права, равноправный и эффективный доступ к правосудию, о котором идет речь ниже, независимо от того, на ком в конечном счете может лежать ответственность за нарушение;
- d) предоставлять жертвам эффективные средства правовой защиты, включая возмещение ущерба, как это описано ниже.

III. Грубые нарушения международных норм в области прав человека и серьезные нарушения международного гуманитарного права, являющиеся преступлениями согласно международному праву

4. В случае грубых нарушений международных норм в области прав человека и серьезных нарушений международного гуманитарного права, являющихся преступлениями согласно международному праву, государства обязаны проводить расследования и, при наличии достаточных улик, обязаны подвергать судебному преследованию лиц, предположительно совершивших эти нарушения, а в случае доказанности вины — наказывать виновных. Кроме того, в таких случаях государства должны, в соответствии с международным правом, сотрудничать друг с другом и помогать компетентным международным судебным органам в расследовании этих нарушений и преследовании за них.

5. С этой целью, когда это предусмотрено применимым договором или другими обязательствами согласно международному праву, государства должны включать или иным образом осуществлять в своем национальном законодательстве соответствующие положения,

предусматривающие применение универсальной юрисдикции. Кроме того, когда это предусмотрено применимым договором или другими международно-правовыми обязательствами, государствам следует содействовать экстрадиции или выдаче преступников другим государствам и соответствующим международным судебным органам, а также оказывать судебную помощь и осуществлять другие виды сотрудничества при отправлении международного правосудия, в том числе при оказании помощи жертвам и свидетелям и их защите в соответствии с международно-правовыми нормами в области прав человека и следуя международно-правовым требованиям, таким, как запрещение пыток и других форм жестокого, бесчеловечного или унижающего достоинство обращения и наказания.

IV. Положения о сроке давности

6. Когда это предусмотрено применимым договором или иными международно-правовыми обязательствами, действие положений о сроке давности не должно распространяться на грубые нарушения международных норм в области прав человека и серьезные нарушения международного гуманитарного права, которые являются преступлениями согласно международному праву.

7. Внутренние положения о сроке давности для других видов нарушений, которые не являются преступлениями согласно международному праву, включая сроки давности, применимые к гражданским искам и другим процедурам, не должны быть неоправданно ограничительными.

V. Жертвы грубых нарушений международных норм в области прав человека и серьезных нарушений международного гуманитарного права

8. Для целей настоящего документа жертвами считаются лица, которые понесли ущерб индивидуально или коллективно, включая физический или психический вред, душевное страдание, материальные потери или существенное ущемление их основополагающих прав, в результате действий или бездействия, которые являются грубыми нарушениями международных норм в области прав человека или серьезными нарушениями международного гуманитарного права. В применимых случаях и в соответствии с национальным законодательством под «жертвой» может пониматься также прямой член семьи или иждивенец непосредственно пострадавшего лица, а также лица, которым при вмешательстве с целью оказания помощи находящимся в бедственном положении жертвам или предотвращения дальнейших нарушений был нанесен ущерб.

9. Соответствующее лицо считается жертвой независимо от того, было ли опознано, задержано, привлечено к ответственности или осуждено лицо, совершившее нарушение, и независимо от родственной связи, которая может существовать между виновником и жертвой.

VI. Обращение с жертвами

10. К жертвам следует относиться гуманно и с уважением к их достоинству и правам человека, при этом должны приниматься соответствующие меры для обеспечения безопасности, физического и психологического благополучия и неприкосновенности частной жизни как их самих, так и их родственников. Государству следует обеспечить в своих национальных законах максимально возможные гарантии того, чтобы лица, подвергшиеся насилию или испытавшие посттравматический шок, были окружены особым вниманием и заботой во избежание повторного травмирования их психики в ходе юридических и административных процедур, направленных на обеспечение справедливости и возмещение ущерба.

VII. Право жертв на средства правовой защиты

11. Средства правовой защиты при грубых нарушениях международных норм в области прав человека и серьезных нарушениях международного гуманитарного права включают в себя, согласно нормам международного права, право жертв на следующее:

- a) равноправный и эффективный доступ к правосудию;
- b) адекватное, реальное и быстрое возмещение понесенного ущерба;
- c) доступ к соответствующей информации о нарушениях прав и механизмах возмещения ущерба.

VIII. Доступ к правосудию

12. Жертва грубого нарушения международных норм в области прав человека или серьезного нарушения международного гуманитарного права должна иметь равноправный доступ к эффективным судебным средствам правовой защиты, как это предусмотрено международным правом. Другие средства, имеющиеся в распоряжении жертв, включают доступ к административным и иным органам, а также к механизмам, формам и процедурам, существующим в соответствии с национальным законодательством. Вытекающие из международного права обязательства по обеспечению права на доступ к правосудию и на справедливое и беспристрастное судебное разбирательство должны быть закреплены в национальных законах. Для этой цели государствам следует:

- a) распространять по государственным и частным каналам информацию обо всех доступных средствах правовой защиты, применяемых в случае грубых нарушений международных норм в области прав человека и серьезных нарушений международного гуманитарного права;
- b) принимать меры для сведения к минимуму неудобств для жертв и их представителей, надлежащей защиты их частной жизни и обеспечения защиты жертв, а также их семей и свидетелей от запугивания и репрессалий до, в ходе и после судебных, административных или иных процедур, затрагивающих интересы жертв;
- c) оказывать необходимую помощь жертвам, стремящимся получить доступ к правосудию;
- d) предоставлять все соответствующие правовые, дипломатические и консульские средства для обеспечения жертвам возможности осуществления их прав на использование средств правовой защиты в связи с грубыми нарушениями международных норм в области прав человека или серьезными нарушениями международного гуманитарного права.

13. Помимо индивидуального доступа к правосудию, государствам следует стремиться к разработке процедур, позволяющих группам жертв предъявлять коллективные иски о возмещении ущерба и получать компенсацию в установленном порядке.

14. Адекватное, эффективное и быстрое средство правовой защиты при грубых нарушениях международных норм в области прав человека или серьезных нарушениях международного гуманитарного права должно включать использование всех имеющихся и надлежащих международных процедур, в рамках которых заинтересованное лицо может иметь правосубъектность, и оно не должно ограничивать использование каких-либо других внутренних средств правовой защиты.

IX. Возмещение нанесенного ущерба

15. Адекватное, реальное и быстрое возмещение ущерба призвано содействовать достижению справедливости путем восстановления пострадавшего в его правах, поправных в результате

грубых нарушений международных норм в области прав человека или серьезных нарушений международного гуманитарного права. Возмещение должно быть соразмерным степени тяжести нарушений и нанесенного ущерба. В соответствии со своими национальными законами и международно-правовыми обязательствами государство должно обеспечивать возмещение ущерба пострадавшим от действий или бездействия, которые могут быть присвоены государству и которые представляют собой грубые нарушения международных норм в области прав человека или серьезные нарушения международного гуманитарного права. В тех случаях, когда какое-либо физическое лицо, юридическое лицо или иной субъект права несет ответственность за возмещение ущерба жертве, такая сторона должна возместить ущерб жертве или выплатить компенсацию государству, если государство уже возместило ущерб жертве.

16. Государства должны стремиться к созданию национальных механизмов для возмещения ущерба и оказания другой помощи жертвам на случай, если стороны, несущие ответственность за нанесенный ущерб, не имеют возможности или не желают выполнять свои обязательства.

17. В отношении исков жертв государства должны обеспечивать исполнение решений своих национальных судов о возмещении ущерба, вынесенных в отношении частных или юридических лиц, несущих ответственность за нанесенный ущерб, и стремиться обеспечивать исполнение имеющих силу судебных решений других государств о возмещении ущерба в соответствии со своим национальным законодательством и своими международно-правовыми обязательствами. С этой целью государства должны предусмотреть в своем национальном законодательстве эффективные механизмы исполнения судебных решений о возмещении ущерба.

18. В соответствии с национальным законодательством и международным правом, а также принимая во внимание конкретные обстоятельства, жертвам грубых нарушений международных норм в области прав человека и серьезных нарушений международного гуманитарного права следует предоставлять в установленном порядке и соразмерно серьезности нарушения и обстоятельствам каждого случая полное и эффективное возмещение ущерба, предусмотренное в принципах 19–23, которое включает в себя следующие формы: реституцию, компенсацию, реабилитацию, сатисфакцию и гарантии неповторения случившегося.

19. При реституции следует, по возможности, восстановить первоначальное положение жертвы, существовавшее до совершения грубых нарушений международных норм в области прав человека или серьезных нарушений международного гуманитарного права. Реституция включает в себя соответственно: восстановление свободы, пользование правами человека, документов, удостоверяющих личность, семейной жизни и гражданства, возвращение на прежнее место жительства, восстановление на работе и возврат имущества.

20. Компенсацию следует предоставлять за любой поддающийся экономической оценке ущерб в установленном порядке и соразмерно серьезности нарушения и обстоятельствам каждого случая, являющегося результатом грубых нарушений международных норм в области прав человека и серьезных нарушений международного гуманитарного права, включая:

- a) физический или психический ущерб;
- b) упущенные возможности, в том числе в области трудоустройства, образования и получения социальных льгот;
- c) материальный ущерб и упущенную выгоду, в том числе потерю возможности заработка;
- d) моральный ущерб;

е) расходы на правовую или экспертную помощь, лекарства и медицинское обслуживание, а также на услуги психологических и социальных служб.

21. Реабилитация должна включать в себя оказание медицинской и психологической помощи, а также юридических и социальных услуг.

22. Сатисфакция должна включать, когда это возможно, любое или все из нижеследующего:

- а) эффективные меры, направленные на прекращение продолжающихся нарушений;
- б) проверку фактов и полное и публичное обнародование правды при условии, что такое обнародование не причинит дополнительного ущерба или не поставит под угрозу безопасность и интересы жертв, их родственников, свидетелей или лиц, которые осуществляли вмешательство с целью оказания помощи жертвам или предотвращения дальнейших нарушений;
- в) поиск местонахождения исчезнувших лиц, установление личности похищенных детей, а также опознание тел убитых и оказание помощи в возвращении, опознании и перезахоронении тел в соответствии с выраженным или предполагаемым пожеланием жертв или культурными традициями семей и общин;
- г) официальное заявление или судебное решение о восстановлении достоинства, репутации и прав жертвы и лиц, тесно связанных с жертвой;
- д) принесение публичных извинений, в том числе признание фактов и ответственности;
- е) судебные и административные санкции в отношении лиц, несущих ответственность за нарушения;
- ж) поминовение и воздание должного памяти жертв;
- з) включение точной информации о совершенных нарушениях в учебные программы по международным нормам в области прав человека и международного гуманитарного права и в учебные пособия всех уровней.

23. Гарантии неповторения случившегося должны включать, когда это применимо, любые или все нижеследующие меры, которые будут также способствовать предотвращению нарушений:

- а) обеспечение эффективного гражданского контроля за вооруженными силами и службами безопасности;
- б) обеспечение того, чтобы все гражданские и военные судебные процедуры соответствовали международным нормам, касающимся надлежащего судопроизводства, честности и беспристрастности;
- в) укрепление независимости судебных органов;
- г) защиту лиц, занимающихся юридическими и медицинскими вопросами и оказывающих медицинский уход, работающих в средствах массовой информации и в других связанных с ними областях, а также правозащитников;
- д) организацию в первоочередном порядке и на постоянной основе деятельности по информированию о международных нормах в области прав человека и международного гуманитарного права всех слоев общества и подготовке по этим вопросам должностных лиц правоохранительных органов, а также военнослужащих и сотрудников органов безопасности;
- е) содействие соблюдению кодексов поведения и этических норм, в частности международных норм, государственным служащими, в том числе работниками правоохранительных органов, исправительных учреждений, средств массовой информации, медицинских учреждений, психологических и социальных служб, военнослужащими, а также работниками предприятий экономического профиля;
- ж) содействие созданию механизмов контроля и предупреждения социальных конфликтов и их урегулирования;

h) пересмотр и реформирование законов, способствующих или допускающих грубые нарушения международных норм в области прав человека и серьезные нарушения международного гуманитарного права.

X. Доступ к соответствующей информации о нарушениях прав и механизмах возмещения ущерба

24. Государствам следует разработать механизмы информирования широких слоев населения и, в частности, жертв грубых нарушений международных норм в области прав человека и международного гуманитарного права о правах и средствах правовой защиты, предусмотренных настоящими Основными принципами и руководящими положениями, а также обо всех имеющихся юридических, медицинских, психологических, социальных, административных и всех иных услугах, право на доступ к которым могут иметь жертвы. Кроме того, жертвы и их представители должны иметь право запрашивать и получать информацию о причинах, поставивших их в положение жертв, и о причинах и условиях, ведущих к грубым нарушениям международных норм в области прав человека и серьезным нарушениям международного гуманитарного права, и знать правду об этих нарушениях.

XI. Недопущение дискриминации

25. Настоящие Основные принципы и руководящие положения должны применяться и толковаться в соответствии с международными нормами в области прав человека и международного гуманитарного права и не допускать какой бы то ни было дискриминации любого рода и по любым признакам, без исключения.

XII. Недопущение отступлений

26. Ничто в настоящих Основных принципах и руководящих положениях не должно толковаться как ограничивающее какие-либо права или обязательства, предусмотренные национальным законодательством или международным правом, или допускающее отступления от них. В частности, предполагается, что настоящие Основные принципы и руководящие положения не наносят ущерба осуществлению права жертв любых нарушений международных норм в области прав человека и международного гуманитарного права на правовую защиту и возмещение ущерба. Предполагается также, что настоящие Основные принципы и руководящие положения не наносят ущерба специальным нормам международного права.

XIII. Права других лиц

27. Ничто в настоящем документе не должно толковаться как допускающее отступления от защищаемых на международном или национальном уровне прав других лиц, в частности права обвиняемого пользоваться применимыми нормами надлежащего судопроизводства.

1 Резолюция 217 А (III).

2 Резолюция 2200 А (XXI), приложение.

3 A/CONF.157/24 (Part I), глава III.

4 См. Официальные отчеты Экономического и Социального Совета, 2005 год, Дополнение № 3 (E/2005/23), глава II, раздел А.

5 Резолюция 2106 А (XX), приложение.

6 United Nations, Treaty Series, vol. 1465, No. 24841.

7 Ibid., vol. 1577, No. 27531.

8 См. Carnegie Endowment for International Peace, The Hague Conventions and Declarations of 1899 and 1907 (New York, Oxford University Press, 1915).

9 United Nations, Treaty Series, vol. 1125, No. 17512.

10 Официальные отчеты Дипломатической конференции полномочных представителей под эгидой Организации Объединенных Наций по учреждению Международного уголовного суда, Рим, 15 июня — 17 июля 1998 года, том I: Заключительные документы (издание Организации Объединенных Наций, в продаже под № R.02.I.5), раздел А.

11 United Nations, Treaty Series, vol. 1520, No. 26363.

12 Ibid., vol. 1144, No. 17955.

13 Ibid., vol. 213, No. 2889.